

הרהורים על השוחד

בפרשת 'ויקרא' קוראים אנו על עבודת הקורבנות, ומתוך כך גם, בעקיפין, על עבודת ה' בימינו, התפילה. פולחן הקורבנות היה בעל חשיבות מכרעת בעולם האלילי. הכנענים האכילו את האלים מעדנים, ההודים, עד היום, בפולחנם "מטעינים" את האלים אנרגיה שבלעדי זאת תאזל. האלים האצטקיים במקסיקו, דרשו קרבנות אדם, הם רצו את לבו של האדם כדי להבטיח את המשכיות מחזורי הטבע. ההתנגשות עם המונותיאיזם הייתה בלתי נמנעת. תפיסת הקורבנות המקראית שונה לחלוטין. על כך למדנו בקטע מופלא בתהילים (נא, יח-יט) "כִּי לֹא תִחַפֵּץ זֶבַח וְאַתָּנָה - - עֹלָה לֹא תִרְצֶה". אין כאן שלילת הפולחן. הפרק מסתיים בחזון ירושלים הבנויה והצודקת: "הִיטִיבָה בְּרָצוֹנָךְ אֶת צִיּוֹן - - תִּבְנֶנָּה חֻמוֹת יְרוּשָׁלַם, אֲזִי תִחַפֵּץ זֶבַח צֶדֶק עֹלָה וְכָלִיל..." (כ-כא) מוקד העבודה נמצא במזבח שבלב: "זֶבַח־אֶל־לֵהִים רוּחַ נְשָׁפָרָה - - לֵב נְשָׁפָר וְנִדְפָּה אֶל־לֵהִים לֹא תִבְזֶה". הקורבן אינו אלא סמל. הבורא אינו זקוק ל"שוחד" העלוב שהאדם מסוגל לתת לו. הוא רוצה את "לבו".

על החשבונאות המוסרית

מלוא משמעותו של הבוז הנבואי כלפי השוחד, בא לידי ביטוי בפסוק קלאסי, המהדהד בתפילותינו: "הָאֵל־לֹהֶגְדֹל הַגִּבֹּר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד" (דברים י, מז). המשכו מצוי בדברי רבי אלעזר הקפ"ר (אבות ד, כב): "... הוּא הַיּוֹצֵר, הוּא הַבּוֹרֵא, הוּא הַמַּבִּין, הוּא הַדִּין, הוּא אֵד, הוּא בַּעַל דִּין, וְהוּא עֲתִיד לְדוֹן. בְּרוּךְ הוּא, שְׂאִין לִפְנֵינוּ לֹא עֹלָה וְלֹא שְׁכָחָה וְלֹא מִשְׁוֹא פָנִים וְלֹא מִקַּח שׁוֹחַד, שֶׁהִפֵּל שָׁלוֹם..."

כמה מוזר! למה בכלל לומר "וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד"? הצעת שוחד לקב"ה היא אבסורד, ובדברי הרמב"ם בפירושו לדברי רבי אלעזר: "זה מן השטות". שלילת השוחד היא טריוויאלית. אפשר לענות בפשטות שלפנינו אמצעי רטורי כדי להדגיש את הצדק שבמשפט הא-להי. רעיון נאה, אולם, שמא כדאי לנסות להעמיק יותר כדי לחשוף, בעקבות הרמב"ם, מה עוד טמון בטקסטים שלפנינו?

כדי להאיר את דרכו זאת של הרמב"ם אֲזַקֵּק לדברים ששמעתי לפני שנים מפרופ' מרדכי ניסן, חוקר ההתנהגות המוסרית האנושית. באחד ממחקריו חשף פרופ' ניסן תופעה פסיכולוגית חשובה. יש והאדם מנהל במכמני לבו מעין הנהלת חשבונות מוסרית, ולפעמים הוא מגיע למסקנה שהיות ובחשבונו בבנק האתיקה, הצטברה כמות הגונה של זכויות, מותר לו לחטוא. החטא יתקזז עם כמה מהזכויות. כאן נעוצות, לפי הרמב"ם, מהותו וסכנתו של השוחד. "וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד" - "עניינו... שוחד הטובות כמו שיעשה אדם אלף טובות ורעה אחת שלא ימחול הש"י מעבירה ההוא לרוב טובותיו". במכניזם פסיכולוגי זה,

עלולים מצוות ומעשים הטובים להיהפך לשוחד הניתן עבור רשיון לחטוא. ההיסטוריה פיתחה מכניזם נוסף ציני יותר, שיצר ברית בין הון וכפרה. הדוגמה הקלאסית התרחשה בשלהי ימי הביניים, במכירת ה"מחילות", וזאת במחירי-חיסול כנסיתיים.

על סכנתה של גרסה נוספת של שוחד תיאולוגי, העמיד אותנו הרמב"ן בפירושו לדברים (כג, יט): "לא תביא אֶתֶנְךָ זֶנְהָ וּמִחִיר כָּלֶב בֵּית ה' אֶלֶהֶיךָ... כִּי תֹעֲבֹת ה' אֶל־לִהְיֶיךָ גַּם שְׁנִיָּהֶם". הרמב"ן, צופה ער למנהגי דורו, כותב: "הזונות יעשו באתנן שלהם מצוות, חושבות לכפר על חטאתן... ולכך אסרה תורה אתנן... כי עתה יוסיפו לחטוא בהן. וכן עניין מחיר כלב, בעבור כי הצדים בכלבים ושומרי החומות יגדלו כלבים עזי נפש מזיקים את הרבים, וידירו [=ינדרו לכנסיה] במחיריהם [=בשווי הכלבים] להיות כּוֹפֵר לנפשם. וכן המנהג עד היום בפרשים אנשי הציד, שיעמידו צורת כלביהם בשעווה לפני עבודה זרה שיצליחו בהם." הרמב"ן מסיים במשל עממי עתיק ("משל הדיוט") ששרד במדרש (שמות רבה לא, יז): "מנאפת בתפוחים [באתנן תפוחים] וחולקת לחולים". רועי הזונות, חרפת מדינתנו, אפילו זאת לא עושים.

במדרש זה מתארים החכמים את תופעת השוחד על בסיס הפסוק במשלי (כח, ח): "מִרְכָּה הוֹנֵה בְּנֶשֶׁךְ וְתִרְבִּית - לְחֹלֶן דָּלִים יִקְבְּצֵנּוּ". הפסוק מנבא שהמלווים בריבית יאבדו את הונם הרווי בדמעות העניים. הם מקבצים רכוש שיגיע לבסוף "לְחֹלֶן דָּלִים". האמנם יגיע הון זה לְחֹלֶן דָּלִים, לבעל צדקה, או שמא ייתפס על ידי שליטי רומי המושחתת ושליחיה? תשובת המדרש היא שיש לקרוא את הפסוק באירוניה מרה: "ואיזה חֹלֶן דָּלִים? זה יֵעָשׂוּ [רומי בלשונם]... "והלא עושק דלים הוא? אלא כגון הגמונים ודוכסים ואפרכין שהן יוצאין לעיירות וגוזלין ובוזזין וכשהם חוזרין אומרים הביאו לנו עניים ונפרנסם". ההגמונים הגזלנים מתחזים לרובין הוד חונן הדלים, ומחלקים פרוטות כדי להכשיר ביזה וכסף לטהר ממזרים. גם הברונים השודדים בזמנים המודרניים הקדישו קרנות מחקר "מכובדות", ואולי אף מלגות לעניים.

על חטא... במסירות נפש

כפי שראינו הביטוי הראשון לשוחד התיאולוגי היה הקורבן. כנגדו יצאה הנבואה לדורותיה, וראשון לה שמואל הנביא בתוכחתו לשאול המלך: "הֲחִפֵּץ לֵה' בְּעֹלֹת וּזְבָחִים כְּשֹׁמֵעַ בְּקוֹל ה'." הִנֵּה שָׁמַע מִזְבַּח טוֹב, לְהִקְשִׁיב - מִחֶלֶב אֵילִים, כִּי חֲטֹאת קֶסֶם מְרִי וְאֶן וְתִרְפִּים הִפָּצַר... (שמואל א טו, כב-כג). דברים אלה היו בסיס לדברי הנצי"ב, הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (1817-1893), ראש ישיבת וולוז'ין המפוארת במשך כארבעים שנה, ואחד ממנהיגי שיבת ציון. הנצי"ב מדגיש את ההקבלה הניגודית שבין המְרִי וההִפָּצַר. 'מרי' הוא המרד, הסירוב לעבוד את ה'. 'הפצר' הוא לעומת זאת, הרצון לעבוד את ה' מעבר לחובה, כאדם ה"מפציר את המלך לקבל ממנו דבר". התנדבות זאת שמעבר לחובה יכולה להיות "שלא כהוגן", בדיוק כמו אֶן וְתִרְפִּים. ההתנדבות וה"התקרבות ועבודת ה'", ואף "מסירות הנפש" למען "כבודו", יכולים להיהפך ל"שוחד... לפני ה'", שוחד שהקב"ה

מתעב! דברים אלה שנאמרו לפני יותר ממאה שנה, כמוסר לבני עמינו, מקבלים עתה, משמעות חדשה ואיומה שהנצי"ב לא חזה. זה השוחד של הפנטיות הדתית, "זְבָחֵי מֵתִים" של מתאבדים "לשם שמים", המקריבים את עצמם באלילות חדשה, שתלייניה מחופשים כאנשי דת.

הפסוק "אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד" מקבל עתה על פי הנצי"ב, משמעות שלימה. הקב"ה "לֹא יִשָּׂא פָנִים" לאדם החושב שתרומתו לחברה נותנת לו פטור מהחובה "לחצוב דרכו... ביהדות". אך גם "לֹא יִקַּח שֹׁחַד". למדנו על חטא נוסף "החטא שחטאנו לפניך במסירות נפש הרסנית". ההתלהבות הדתית עלולה להשתלה בלהבות הגיהנום.

ובכל זאת, מוכנים חז"ל להודות שהקב"ה מוכן לפעמים לקחת שוחד! במדרש תהלים (יז) מתואר דיאלוג בין דוד לקב"ה. דוד מבקש סליחה על חטאותיו, אך הקב"ה עונה לו: "בחנם בראתי סנהדרין? לך ודון בפניהם!" אך דוד מסרב וטוען: "ריבונו של עולם כתבת בתורתך (דברים טז, יט) "וְלֹא תִקַּח שֹׁחַד", והם [הסנהדרין] מתיראים ליקח שוחד, אבל אתה נוטל שוחד מן הרשעים שנאמר (משלי יז, כג) "שֹׁחַד מְחִיק רָשָׁע וְקָח". פירוש נועז לפסוק, הקב"ה לוקח שוחד מהרשע! כן! "אמר הקב"ה לישראל בְּנִי! עד ששערי תשובה פתוחין עשו תשובה, שאני נוטל שוחד בעולם הזה..." השוחד היחידי הוא התשובה. הקב"ה – שלא כשופטי בשר ודם - פותח בפני האדם את דלת התשובה והמעשים הטובים, אך כדי להיכנס בה חייב האדם לעזוב את הרוע. לקורבנות יש להוסיף זבח נוסף, התשובה (תהלים נא, יט): "זְבָחֵי אֱ-לֹהִים רוּחַ נְשָׁבָרָה - - לֵב נְשָׁבָר וְנִדְבָה אֱ-לֹהִים לֹא תִבָּזֶה". וכל זמן שהנר דולק, אפשר לתקן.